

Vana-Võromaa rahvarõivad

Rahvarõivasteks nimetatakse maarahva rõivastust, mida nad ise valmistasid ja kandsid kuni moerõivale üleminekuni. Rõiva puhul oli tähtis, et rõivad rahuldaks neid nõudmisi, mida seadsid ette kliima ning elu- ja töötingimused.

Nii nagu muudeski eluvaldkondades, kujunesid aja kulgedes paikkondlikud erisused ka rahvarõivastes. Need tulenesid nii muistsest hõimuerinevustest kui ka hilisemast ajaloolisest arengust. Erisused püsisid pikka aega talurahva sunnismaisuse tõttu. Rõivamoode mõjutasid kõrgemate seisuste moerõivastus ning ka naabrite seljas nähtu.

Vana-Võromaa oma kaheksa kihelkonnaga kuulub Lõuna-Eesti kultuuripiirkonda, mis on ajalooliselt eristunud naabritest nii keele kui kommete poolest. Väga põlise läänemeresoome rahvana on läbi aja hoitud ja peetud väljakujunenud kommetest ka rõivaste tegemise ning kandmise osas.

Rõivaste valmistamine

Rõivad valmistati kodukootud villasest või linasest kangast. Linasest tehti särgid, naiste peakatted, põlled, suvised meeste püksid ja üleriided. Villasest õmmeldi mitmesugused pealrõivaid, samuti kooti kindad, sokid ja sukad. Lõngad värviti taimevärvidega. Põhiosa rõivastusest aga oli kaua aega värvimata: linsed riided valgeks pleegitatud, villased riided aga valdavalt lambavilla värvi valged, hallid, pruunid, mustad. Lõng kedrati vakutud villadest. Pärast kudumist vanutati riidet tugevalt, nii et see nägi välja nagu vilt. Sellist riidet hinnati vastupidavaks. Kui 19. saj. lõpupoolel hakati villaveskite teenuseid kasutama, siis muutus riide õhemaks ja kergemaks. Vanemad inimesed pidasid sellisest riidest õmmeldud rõivaid vähe vastupidavateks ja kokkuvõttes lõnga raiskamiseks. Rõiva juures peeti väga oluliseks, et see peaks kaua vastu. Õmblustööd tehti käsitsi, linase niidiga, lihtsate, materjali säästvate lõigetega.

Rõivaste tegemisel olid abiks mõned töövahendeid, millest keerulisema ehitusega on kangasteljed (*kangaspuu*, *peelet*) ja vakk.

Talupojad ja mõisakäsitöölised kudasid kangaid peaaegu ainult oma majapidamise tarbeks. 19. sajandi viimastel aastakümnetel hakkasid kangrutöökojad tekkima kujunevate kirikukülade juurde, kuid Eestis siiski tüüpilisi käsitööstuslikke tekstiilikeskusi välja ei kujunenud. Vähesel määral võis spetsialiseerumist märgata vaid Haanjas, kus Tallima küla oli tuntud kangrukülana.

XX sajandi lõpupoole hakati villa villaveskitesse ketramiseks viima – sealt sai peenemat ühtlast lõnga, millest sai peenemaid kangaid kududa. Samas püüti peorõivastuse juures juba võimalikult palju vabrikukangast kasutada, samal ajal kui tööõivad valmistati ikka kodukootud vastupidavatest kangastest.

Muinas- ning keskaegsed rõivad Võromaal

Kuni 11. sajandini valitsenud põletusmatuste tõttu on varasema rõivastustraditsiooni kohta saadud andmeid arheoloogiliste leidude põhjal 11.-13. sajandist. Naised kandsid toona linast varrukatega särki ja villast varrukateta umbkuube ning ümber puusade mähitud villast või linast vaipseelikut. Naiste rõivaid kaunistati *vaselistega* (pronksist ja spiraalist rõngakesed). Ülerõivaks oli arvatavasti varrukatega villane pikk-kuub ja talvel kasukas. Linasest *palakas* või villasest kangast *sõba*, mida ehtisid rikkalikud kaunistused, püsis Lõuna-Eesti naiste pidulikus riietuses 19. sajandini seoses konservatiivsete pulma- ja matusekommetega. 13.-14. sajandil kuulus Lõuna- ja Ida-Eesti naiste pidulikku rõivastusse ka nüüdseks unustatud *tagapõll*, mida ehtisid pronksspiraalid ja mida kanti valgel linasel särgil. Neiud kandsid noil kaugetel aegadel ilmselt peapaela, abielunaised *linikut* või seotud rätti. 14.-15. sajandil hakatakse Lõuna-Eestis (Liivimaal) seeliku allserva kaunistama *tinulistega* – tinast naastukestega.

Lõuna-Eesti eristus kuni 18. sajandini rõivastuse arhailisuse poolest maa teistest piirkondadest, uuendusi tuli 18. sajandi lõpus peamiselt rõivaste kaunistamisse. Linaste rõivaste tikandis hakati varasema valge või värvilise villase lõnga asemel kasutama vene rändkaupmeeste vahendatud punast puuvillast *maagelõnga*, millega kaunistati *hamõ* (särgi) õlalappe, varrukapärasid, harvem värvleid lihtsate tikitud või korjatud kirjadega.

Laste ja noorte rõivad

Lastel, nagu ka täiskasvanutel, oli peamiseks ja tähtsamaks rõivaks linasest riidest *hamõ* (mujalpool nimetatakse seda „särk“, aga Võromaal on *särk* hoopis pealmine rõivas). Tihti oli *hamõ* lastel ainsaks rõivaesemeks ja nii pidid lapsed vähegi külmemate ilmadega toas püsima. Karjalapsed said juba rohkem rõivaid selga.

Poistele tehti esimesed püksid kooli minekuks, s.o. umbes 10-aastaselt. Tütarlapsed said omale seelikud neiuikka jõudes.

Täieliku piduliku rõivakomplekti said noormehed ja neiud leeriks, millega tähistati täisealiseks saamist.

Vallalise ja abielumehe rõivastus ei erinenud. Vahet tehti aga naiste puhul. Kui neiu võis käia katmata peaga ja põlleta, siis abielunaise puhul peeti seda häbiasjaks.

Naiste rõivad

Hamõ

Täiskasvanud naiste *jakuga hamõ* koosnes kaheosalisest pihajaost (*hammõ piht*) ja *hamõ* külge õmmeldud käistest. Käised ja piha ülaosa tehti peenemast riidest, seeliku alla peitu jääv osa (*alune, alane*) oli jämedamast takusest riidest. Käiserõivas kooti eraldi – see oli kõige peenemast täislinasest kitsas rõivas, millest tehti peale käiste ka pealinikuid ja pruudilinnikuid (*kaal'*) ning laudlinasid.

Hammõ lõige oli lihtne: pihaosaks murti riie kahekorra kokku, sisse lõigati T-kujuline kaelaava. Pidulikule *hammõlõ* tehti tagasipööratav laiem krae, *hammõ veere kirutõdi ja mulgutedi* (tikandid ja pilutamine), tikandiga kaunistati õlalappe, käistepärasid. Laiad ja mustrirohked käisekirjad on ennekõike tuntud seto rõivastelt, Võromaa naiste *hamõdõ* käiste kiri oli kitsas. Mujal Eestis kaunistati käistel ainult värvliosa. Võromaa *hamõdõ* käiseääred *nipitati* (*nipid* – tagid, sõlmpiste) linase niidiga. *Hammõlõ* tikitud või sissekootud kirjad ei olnud ainult kaunistuseks vaid need paiknesid kindlatel aladel: varrukasuul, ümber kaela – ikka seal, kus kurjal oluks kõige lihtsam sisse pääseda. *Hammõ* kaunistustes esinesid: siksakjoon – see oli õnne, viljakuse ja rikkuse võrdkuju ning tähendas ka ussi kui manala valvurit ja kodukaitsjat; ruut-romb – kaitsev märk; kaheksaharuline täht – õnnemärk ja taassünni tähis ja teised sümbolid.

Hammõ kaeluses kanti *kaalapaila* – krae otsaosas aasadesse või aukudesse kinnitatud punast siidlinti. *Hammõ* kaelus kinnitati väikese vitssõle abil.

Hamõt kandsid naised ka omaette rõivana soojal ajal või mõne töö tegemisel käidi *hammõväel* – hamõ oli vaid vööga kokku tõmmatud.

Ündrik

Ündrik (*seelik*) kuulus täiskasvanud naise rõivastusse. Seelikut on Võromaal nimetatud *ündrik, undruk, undrek, ümbrik, prunts, jupka*. Seeliku saamine tähistas tüdruku suguküpsust ja seeliku esmakordset ümberpanekut saatis eriline tseremoonia.

Säilinud teadete järgi kanti Võromaal kohati veel 19. sajandi algulgi vanapärast ümber keha mähitavat villast vaipseelikut *kõrikut*, mille all kanti linast *pallaipuult* (*pool palajast* = pool kootud kangatükist). *Pallaipuul* omaette oli suviseks seelikuks.

19. sajandil hakkas Võromaal levima moepärane kokkuõmmeldud seelik, mis Harglas, Karulas, Rõuges, Põlvas, Urvastes säilis vaipseelikutele omaselt ühevärvilisena, valge või helehallina. Tasapisi võeti omaks mujal Eestis levinud pikitriibuliste seelikute mood. *Pikält joonikadsõ undruku* (triibuseelikud) tehti uue moe kohaselt kaharad, värvli alla seatud voltidega. Koduse käsitööna kujunesid seelikud nii värvi- kui ka triibukombinatsioonilt paikkonniti erinevateks. 19. sajandi 70. aastatel hakati kuduma ka ruudulist seelikukangast (Karulas, Rõuges, Urvastes).

Et toekam välja näha ja soojem oleks, kanti korruga kahte-kolme, vahel rohkemgi seelikut.

Põll

Abielunaise tunnuseks olid põll ja tanu. Nii, nagu hamesid kaunistati punase maagelõngaga, tehti seda ka põlledega – põllealasesse kooti triipe, tikiti, pilutati.

Põlle laius olenes inimese suuruselt. Põll tehti nii pikk, et see jäi umbes 10cm seelikust lühem. Põllepaelad tehti nii pikad, et need sai tuua tagant ette sõlmimiseks. Põllepaelte otsad ei jäänud seljale rippuma.

Naiste õlakatted

Lõuna-Eesti naisterõivastuse omapäraseks jooneks on piklikust villasest või linasest riidelaiaist õlakatted, mis püsisid tarvitusel 19. sajandi lõpuni ja paiguti kauemgi. Villastest õlakattedest vanemad olid ühevärvilised sõbad, mida nimetati *kõrikuteks*. Varem üldisemas kasutuses olnud heledaid sõbasid kanti koos helehallide villaste ülerõivastega kõige kauem Lõuna-Võromaal ning Tartumaal Sangastes. Lõuna-Võromaal Läti piiri lähedal võeti 20. sajandi keskpaiku kasutusele ka täiesti kaunistuseta valged villased õlakatted, mille nimetus - *villan* - laenati samuti läti keelest.

Linased õlakatted olid valged. Neid oli nii argiseid, ilma ilustusteta, kui ka otstes rikkaliku pilu, pitsi, tikandite ja narmastega kaunistatud (*linik* või *kaal*), mis valmistati pruudile pulmadeks ja mis jäi talle abielunaisena vaid piduliku riituse ehteks.

Peakatted: linik, tanu

Naiste peakatteks oli varasemal ajal kogu Eestis ümber pea mähitav linik. 17. sajandil tulid moodi tanud. Kuid pealinikute mood püsis visalt Mulgimaal, Peipsi-äärsel Tartumaal, Setomaal, Võromaal. Võromaal võeti siiski enamikes kihelkondades 19. sajandi keskpaiku omaks tanu kandmise komme. Tanu pandi pähe nii, et see kattis juuksed täielikult. Moes oleva vormi andmiseks pandi varem pealiniku, hiljem tanu alla oma juuksepalniku täienduseks veel riidest v takust valmistatud võru –*vahr*.

Tanu õmmeldi valgest linasest riidest, kaunistuseks laubapits ja kuklasse kinnitatud siidilindid. Vanem abielunaise peakate – linik – oli samuti maagelõngaga välja õmmeldud. Kui naised linikut enam ei kandnud, jätkati paiguti veel 19. saj. lõpul näiteks Põlva kihelkonnas nende kudumist pulmakingiks ämmale ja mehe õdedele.

Pulma ajal oli keskseks sündmuseks pruudi pea katmine abielunaise peakattega, ette seoti põll. Abielus naine ei tohtinud katmata peaga süüagi, seevastu mehed pidid aga söögilauas tingimata mütsi ära võtma.

Ehted

Kogu Lõuna-Eesti pidulikule naiserõivastusele olid iseloomulikud suured rinnaehted. Naiste, samuti meeste särgikaeluse kinnitamiseks kasutati väikeseid vitssõlgi, aga on kantud ka südamekujulist sõlge. 19. saj II poolel seoti naiste hamekaelus niidist nõõri või punase lindiga kokku, siis kaotas vitssõlg naiste särgi kinnitusena oma funktsiooni. Naiste pidulikonda kuulus aga suur sõlg, mis seati särgi rinnale nii, et see kampsuni või suursärgi kaelusest nähtavale jäi. Punase paela peegeldus sõle metasel helgil olevat näole andnud ilusa rõõsa jume. Kaela seati pidulikul puhul pikem helmekee, mis ulatus servaga sõle peale. 19. sajandil kanti nii helmestest kui hõbekettidest keesid, mille küljes võis rippuda kannaga raha.

Igapäevaselt kanti ümber kaela mitmevärvilisi klaas- või kihihelmestest helmekeesid. Helmed olivat tütarlapsele kaela pandud, kui tal tuli esimene hammas. Helmekee on naise kaitsemaagiline ehe juba muinasajast peale, usuti, et helmed kaitsevad kurja silma ja muude ohtlike välismõjude eest. Muinasaegsed helmekeed koosnevad kristallidest, merevaigust ja kaurikarpidest. 18.-19. saj tehti keesid peamiselt eri värvi ja kujuga klaashelmestest. Erinevalt pikkadest helmekeedest, mida kanti rinna peal, jäeti lühikesed kaelusest vaid väheke välja paistma. Ümber kaela kanti 1-2 või rohkem helmerida.

Meeste ja naiste vööd

Oluliseks detailiks rõivastuses olidki vööd. Vöö seati juba väikese tüdruku särgile, lootes, et nii kasvab tüdruk peenepihaline. Vöö ülesanne oli hoida koos *hamõt* kui oldi *hammõväel*, hoida üleval seelikut, kui seelik oli värvlita, hoida koos mehe pikk-kuue hõlmu. Lisaks usuti, et vöö kaitseb selle kandjat. Arvati, et tugevalt ümber keha mähitud vöö hoiab inimest haiguste eest, selletõttu isegi magati, vöö tugevalt ümber piha keritud. Hamede peale käivad meeste vööd olid kitsamad, naiste omad laiemad. Meeste suursärgi vöö oli hästi lai ja pikijooniline.

Lätlaste eeskujul kooti Võro- ja Mulgimaa piirikihelkondades telgedel läbivillaseid vöösid (*viüü, hüü, hüükene*), mida kutsutigi *lätilapiliseks*. Hargla kihelkonna naisterõivastuse juurde kuuluvad *lätilapilise'* on teadaolevalt kogu Eestis kõige laiemad vööd. Peenvillast lõnga nende vööde kudumiseks saadi Riiaast, kui käidi turul piima- ja lihasaadusi müümas. Enamlevinud olid siiski kirivööd.

Vööde kandmisel on olnud Põhja- ja Lõuna-Eestis erinevad tavad. Kui põhjapool pandi vööotsad vöökordade vahele peitu, siis lõunapool oli tavaks, et vööotsad jäeti puusadele kõlkuma. Siinsete vööde otsad tehti sageli kas narmalised või *tuttudega*.

Meeste rõivad

Meeste *hamõ* ja püksid

Meeste rõivastusele olid iseloomulikud venepärase lõikega püksid (*põksi*, *puksi*, *kal(t)sa*, *kaatsa*). Mehed kandsid nii suvel kui talvel pika säärega linasest või takusest pükse (*kaatsa'*). Talvel kanti villaseid pükse linaste peal. Püksid õmmeldi Võro- ja Setumaal pikemad kui põhjapoolses Eestis, Lõuna-Eesti meestemoes põlvpükse pole olnud. Vanemal ajal õmmeldi püksid valgest, hiljem tehti ka triibulisest kangast. Püksisäärtele tõmmati peale põlvini ulatuvad sukad või kaeti sääred mähiste *rasudega*.

Meeste *hamõ* oli õmmeldud naiste *hammõga* sarnaselt, ainult et selle piht oli ühes tükis, st puudus jätk. *Hamõt* kanti pükste peal, *hammõ* peale seoti kitsas vöö. Meeste *hammõ kaalamulk* kinnitati väikese vitssõle abil.

Rõugest kirjutatakse, et 1870. paiku, et kohalikud mehed kandsid *hamõt* ainult pükste peal. Kui sinna tuli mujalt asunikke, kellel oli kombeks kanda särki pükste sees, olevat kohapealsed elanikud teinud uustulnukate arvel nalja: „*Kassäh! Määne ta um! Täl paistus jalge vahelt valge läbi!*“ Kümme aastat hiljem, 1880. a kirjutatakse aga samast kihelkonnast, et meeste komme kanda hamet pükste peal on juba taandumas. Kuid veel 1920ndatel võis Rõuges näha mehi töö juures vana kombe kohaselt hamet pükste peal kandmas. Mujal Eestis kandsid mehed särki pükstes.

Meeste peakatted

Piduülikonna juurde kuulus meestel hallist või mustast lambavillavildist kaabu (*küpäär*). Neid valmistasid ainult sellele tööle osavad meistrid. Kuulsad kübarsepad olid Rõuge kihelkonna Haanja valla mehed, kes valmistasid kübaraid (*haanikaap*, *haanikaabu*) mitte ainult oma kihelkonna jaoks, vaid ka ümberkaudsete Hargla, Vastseliina ja Karula kihelkonna meestele. Kaapkübaraga olevat palju nalja tehtud ja mahlakaid jutte liikus möödunud veel sajandi algupoole rahva suus. Rõuges ja Põlvas räägitakse, et kübaraga olevat vett kantud ning see olnud nii tihe, et reisu peal olevat sellest hobust joodetud. Karulas ja Rõuges olevat kaapkübarat tarbekorral tarvitatud järi asemel istmeks.

Naiste ja meeste ülerõivad

Vanimaks ülerõivaks on olnud mitmesugused õlakatted, mis ümber võetuna kaitsesid nii vihma, tuule kui külma eest. Ülerõivad tehti toimsest villasest vanutatud kangast. Võromaal püsisid nii linased linikud kui villased *kõrikud* igapäevases kasutuses kauem kui mujal Eestis. Lätiga piirnevates kihelkondades (Hargla, Rõuge, Vastseliina) kanti läti eeskujul peamiselt valkjashalle (*hahk*) pikk-kuubi, mujal olid tarvitusel enamasti

lambapruunid. Harglas pidid kõigi riiete toonid olema puhtad ja heledad, see sümboliseeris ka perenaiste puhtust ja korralikkust.

Üheks tähtsamaks riidesemeks oli pikk-kuub ehk *suur-särk*. Külмага tõmbasid väikesed lapsedki selle otse hamele. Täiskasvanutel oli see oluline rõivaese kodust välja minnes. Suursärgid õmmeldi vastupidavast lambavilla värvi kangast. Vastavalt moe muutustele hakati pidulikke suur-särke õmblema ka tumesinisest või mustast riidest. Selline muutus ei leidnud igal pool vastuvõttu, näiteks kanti Harglas veel 20. sajandi algulgi vanapäraseid valgeid suur-särke. Muutumatusena püsis aga Võromaale iseloomulik punane kaaruspaelkaunistus. See kaunistusviis levis Võromaa kaudu Lõuna-Tartumaale, Mulgi- ning Pärnumaalegi. Mida rikkam oli inimene, seda rohkem oli mustrisse seatud keerdusid, mõnel vasemal olnud paelad üsna sirgelt kuuele õmmeldud. Mehed kandsid pikk-kuubede peal telgedel kootud pikitriibulist vööd.

Moodsa ülerõivana tulid suursärkide kõrval 18-19. sajandi vahetuse paiku tarvitusele naistel jakitaolised kampsunid ja meestel lühikesed pintsakulaadsed *vatid*. Algul õmmeldi need suursärgilõikelised, kohapeal nimetatud *pihtsärk*. See ulatus veidi allapoole vöökohta, lõige ja kaunistused olid nagu suursärgilgi. Hargla naised kandsid sellist valget villast pihtsärki veel 20. sajandi algulgi Hargla naised. Mujal Võromaal hakati 19. sajandi keskpaiku kandma uuemamoelist liibuva pihaosaga kampsunit, mille allääres oli tihedalt volte (nn tuhandevoldiline). Koos uute riietusesemetega levis nii naiste kui meeste üleriietes potisiinine värv.

Talvel pakasega kanti lambanahkseid kasukaid ja karusnahkseid talvemütse. Käimisekindad olid mitme värviga ja suurekirjalised.

Suvisel ajal kanti kerge pealistrõivana lõikelt pikk-kuue taolist valget toimsest linast või takust rüüd.

Jalanõud

Jalas kanti veisenahast pastlaid. Suvisel ajal käidi palju paljajalu, soistel heinamaadel kanti ka niinest, pajukoorest või kasetohust punutud viiske. Saapad ja ummiskingad kuulusid harva talurahva rõivatusse.

Kokkuvõtteks

Võromaa rahvarõivastele on tervikuna iseloomulik mitmete vanade rõivavormide kauane kandmises püsimine: näiteks naiste pealinikute ja villaste ning linaste õlakatete kandmine üleriietena, rõivaste värv jne. 19.-20. sajandi vahetuseks oli aga siiski enamuses peredes omaks võetud uut moodi riided. Riiete õmblemisel hakati eeskju võtma Euroopa moest st moeajakirjades pakutavast, pidulike rõivaste kangast hakati ostma poest või laadalt.

Ülevaade põhineb kahel varasemal artiklil:

Reet Piiri artikkel Võromaa rahvarõivastest (koostatud 2004) – Võru Instituudi koduleht

Age Raudsepa artikkel Võromaa rahvarõivastest (koostatud 2009)

Täpsustatud on võrukeelest sõnavara ning esemete kasutamise kirjeldusi.